

УДК 908(477.84)

Галина Сеньківська

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (СЕРЕДИНА 40-Х РР. ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

У статті проаналізовано історіографію розвитку історичного краєзнавства на Тернопільщині впродовж 40-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. та окреслено стан наукової розробки названої проблематики у науковій літературі.

Ключові слова: історіографія, краєзнавчі дослідження, література, науковці, краєзнавці-аматори.

Реконструювати та об'єктивно проаналізувати особливості історико-краєзнавчого руху на Тернопільщині дозволили історіографічний аналіз досліджуваної проблеми. Історіографічне осмислення історичного краєзнавства на Тернопільщині вітчизняними та зарубіжними дослідниками частково розкриває історико-краєзнавчу роботу на Тернопіллі та в українській діаспорі. Слід зазначити, що у вітчизняній історіографії відсутня спеціальна праця, присвячена розвитку історичного краєзнавства на Тернопільщині середини 40-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. З деякими загальними міркуваннями та окремими регіональними аспектами історії краєзнавства області можна ознайомитись у науковій літературі, але вони аж ніяк не вичерпують проблему.

Зазначене й обумовлює актуальність теми, оскільки подальший розвиток сучасного краєзнавства неможливий без осмислення й усвідомлення досвіду минулого.

Метою статті є огляд літератури з історико-краєзнавчої тематики та її класифікація на групи, що сприятиме вивченню та популяризації історії краю.

Автор окреслює стан наукової розробки названої проблеми у науковій літературі, визначає, які питання потребують доопрацювання, більш комплексного аналізу з огляду сучасної історіографії.

У краєзнавчих дослідженнях виділяється два етапи наукової розробки проблеми: середина 1940-х – кінець 1980-х рр. – перший етап, у якому краєзнавство, "затиснуте" ідеологічними вимогами, концентрувало свою увагу переважно на збиранні матеріалів фольклору, героїзмі воїнів Другої світової війни, носило епізодичний характер та обмежувалося рамками тогочасної ідеології; 1990-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. – другий етап, який характеризується демократизацією суспільства, деідеологізацією краєзнавства, національно-культурним відродженням і підвищеною зацікавленістю до власної історії, вивченням невідомих і замовчуваних сторінок історії краю з позиції української національної історіографії. Така протилежність поглядів на краєзнавство радянських істориків і дослідників сучасності свідчить про необхідність історично достовірного, незаангажованого тлумачення цього українського феномену.

Проведений аналіз історіографії проблеми дає змогу умовно поділити використану літературу на три групи: 1. Загальні праці, у яких розвиток та характеристика історичного краєзнавства розглядається в цілому в Україні, лише частково стосується Тернопілля. 2. Наукові праці, у яких висвітлено розвиток історичного краєзнавства в окремих регіонах України. 3. Роботи науковців-краєзнавців з історії Тернопільщини, у яких, поряд із висвітленням історико-краєзнавчої роботи музеїв, бібліотек, архівів, зроблено спробу дати узагальнено охарактеризувати краєзнавчий рух в регіоні.

До першої групи публікацій належить цикл праць П.Тронька, який узагальнив досвід краєзнавчих досліджень та значну увагу приділив питанням збереження історико-культурної спадщини українського народу, становлення наукових і громадських форм дослідження рідного краю [1–3].

Серед узагальнюючих праць привертає увагу колективна монографія "Історичне краєзнавство в Українській РСР" (П.Тронько, В.Горбик, О.Лугова, Ю.Данилюк, С.Кот, Ф.Шевченко, Є.Склярєнко та інші науковці) під загальною редакцією П.Тронька, у якій вперше на значній джерельній базі робиться спроба всебічного висвітлення теоретичних питань та водночас узагальнення практичного досвіду краєзнавчої діяльності в Україні за 1917–1980-ті рр., включаючи й Тернопільщину [4].

Участь архівних установ у краєзнавчому русі другої половини 40–80-х рр. ХХ ст. охарактеризовано у дослідженні В.Грабовецького, В.Калиниченко, Ш.Людковського [5, с.9–20]. Доволі широкий спектр проблем архівної справи висвітлено у публікації О.Мітюкова [6].

Краєзнавчий доробок бібліотечних установ України систематизований лише на рівні відомчих інформаційних матеріалів та окремих статей у збірниках матеріалів наукових конференцій, які нечітко окреслюють основні форми та методи краєзнавчої роботи бібліотек у другій половині ХХ ст. Рекомендації з організації краєзнавчої роботи бібліотек, застосування нових інформаційних

технологій у краєзнавчій бібліотечній діяльності, популяризації краєзнавчих документів містить методичний посібник, науковим редактором якого є доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник культури України, академік Міжнародної академії інформатизації при ООН Н. Кушнарєнко [7].

Певні відомості про історико-краєзнавчі дослідження містить публікація В. Горбика, Г. Денисенко, у якій здійснено спробу визначити засоби та шляхи для здійснення низки заходів, скерованих на охорону пам'яток історії та культури [8, с. 33–144]. П. Ричков, О. Мацюк вивчення архітектурної цінності пам'яток поєднали з аналізом різноманітного історичного архівного матеріалу, фактичним сучасним станом фортифікацій [9, с. 20–22; 10, с. 56–60].

Періодизація історичного краєзнавства знайшла яскраве відображення у статтях В. Петранівського, М. Рутинського [11, с. 20–26], А. Аббасова [12, с. 115–121], В. Прокопчука [13, с. 159–164].

В останнє десятиріччя з'явилися наукові розвідки, у яких висвітлюється робота архівних і музейних установ з дослідження історії в Україні. Діяльність музейних установ у галузі краєзнавства знайшла відображення в узагальнюючих працях І. Буланого, І. Явтушенко [14], А. Василенко [15], О. Василенка [16]. Обмеженість джерельної бази, вплив політичної кон'юнктури позначилися на змісті цих досліджень, які характеризувались обмеженістю критичного аналізу щодо практики музейного будівництва. Особливої уваги заслуговують розвідки Г. Скрипника [17], А. Данилюка [18]. Досвід становлення й розвиток в ХІХ – перших десятиріччях ХХ ст. музеїв міст, як окремої профільної групи музейної мережі в Україні розглядає кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ Л. Федорова [19].

Традиційно значна увага приділяється теоретичним аспектам шкільного та вузівського краєзнавства, методам історичного дослідження у краєзнавстві. Зокрема, науковці Харківського національного університету ім. В. Каразіна С. Куделко та С. Посохов на сторінках часопису "Краєзнавство" за 1995 рік відзначають тенденцію "професіоналізму" в історичній науці, який передбачає оволодіння науковими методиками [20, с. 15].

Виняткове значення має дослідження Я. Верменич [21, с. 129–144], у якому пропонуються шляхи оптимізації дослідження регіонального аспекту історії на основі сучасних методологічних підходів.

До другої, порівняно незначної в кількісному відношенні групи слід, на нашу думку, віднести студії, у яких проаналізовано розвиток історичного краєзнавства в окремих регіонах України. На межі 1990-х – 2000-х років виявити специфіку історико-краєзнавчого руху на Тернопільщині, рельєфніше побачити його сильні та слабкі сторони допомогли дисертаційні дослідження.

Серед наукових праць за цією тематикою передусім необхідно відзначити монографії відомого українського вченого В. Прокопчука [22–23]. У працях науковця теоретичні питання нерозривно пов'язуються з їх практичним застосуванням на сучасному етапі та мають велике значення для діяльності академічних установ й окремих краєзнавчих організацій. У контексті нашої теми актуальними є дисертації О. Савчук [24], І. Ярмошник [25], М. Поставникої [26], М. Ігнатенко [27].

Третю групу літератури репрезентують праці місцевих істориків, науковців-краєзнавців, які безпосередньо присвячені розвитку історичного краєзнавства в області. Загальну характеристику краєзнавчого руху в регіоні містить стаття відомого музеєзнавця й краєзнавця, голови обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, директора обласного краєзнавчого музею В. Лавренюка [28, с. 57–65]. Історико-краєзнавчий доробок місцевих музеїв окреслено у путівниках та статтях тернопільських дослідників: Я. Гайдукевич, В. Лавренюка, І. Зеленої [29–31], І. Герети, О. Черемшинського [32], Г. Чернихівського [33], С. Костюка [34, с. 57–58].

Історико-краєзнавче напрацювання бібліотек області висвітлено у матеріалах Г. Молицької [35, с. 39–40], А. Ленчишин [36].

У багатогранному спектрі дослідницької роботи краєзнавців у 90-х рр. помітне місце посідало вивчення історії населених пунктів і пам'ятників матеріальної культури Тернопільщини. У цей період, незважаючи на фінансово-матеріальні труднощі, в області видано низку історико-краєзнавчих праць. Їх підготовка та видання здійснювалися переважно з ініціативи краєзнавців-аматорів, учителів, культурно-освітніх закладів і товариств.

Маючи у загальних рисах уявлення про минувшину нашого краю, спираючись на перекази, спогади, архівні матеріали, дослідники намагалися відтворити історію заснування населених пунктів, походження їх назв й, дотримуючись правил сучасної історіографії, висвітлити основні віхи з історії міст і сіл області. Розглянувши низку історико-краєзнавчих нарисів про містечка та села області, умовно можна виділити три групи досліджень про: 1) обласний центр – м. Тернопіль; 2) подільську частину області; 3) північні райони Волині.

Окремо слід сказати про літературу з діаспори. Досліджуючи зміст і форми тернопільського краєзнавства, сучасні тенденції та перспективи його розвитку, слід вивчити здобутки й досвід

краєзнавства в публікаціях за межами України. Саме там знаходяться архіви документів, створені в Україні та вивезені за її межі під час масової політичної й військової еміграції. У зарубіжжі наші співвітчизники створювали освітні, громадські, науково-громадські, просвітницькі осередки, які брали на себе функції центрів з вивчення фактів, подій, особистостей, їх популяризації. Результати їх культурно-освітньої та науково-краєзнавчої діяльності знайшли відображення в низці монографій з минувшини Тернопільської землі, на сторінках періодичних наукових видань, які побачили світ за кордоном у 50–80-ті рр. ХХ ст.

Деякі матеріали, підготовлені авторами з діаспори, опубліковані тернопільськими краєзнавцями. Серед таких видань: "Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів" [37], "Козова і околиці в спогадах емігрантів" [38], "Бережанщина в спогадах емігрантів" [39], "Заліщицька земля в спогадах емігрантів" [40], "Теребовлянщина в спогадах емігрантів" [41].

Немало також зробили краєзнавці у вивченні української західної діаспори. Глибиною і масштабністю відзначається енциклопедичний довідник "Журавлина книга" у 2-х томах, укладений Н. Совінською [42]. Словник імен подає інформацію про 340 визначних уродженців Тернопільщини, які в силу обставин проживають за кордоном.

Таким чином, можна стверджувати, що учені з української діаспори зробили значний внесок у висвітлення історії Тернопільської області. Їх зусиллями виникли комісія регіональних дослідів, комітети, які публікують спогади очевидців в історико-мемуарних збірниках, періодичних виданнях, довідниках, журналах українською та іншими мовами. Зарубіжні та вітчизняні дослідники взаємно доповнюють один одного, допомагають нам краще вивчити історію регіону. Проте варто пам'ятати, що матеріали несуть відображення суб'єктивізму і висвітлюють особисте розуміння історичного процесу авторами.

Праці радянського періоду дали змогу створити ґрунтовну базу для поглибленого, якісно вищого осмислення та аналізу названої проблематики. Значна кількість літератури натомість не завжди супроводжувалася якісним проривом, у ній залишалися нерозкритими багато подій, які в силу відомих причин десятиліттями були закриті як для читачів, так і науковців, замовчувалися чи спотворювалися. Науковці, краєзнавці-аматори незалежної України зробили значний внесок у розвиток вітчизняної історіографії. Видано значну кількість праць, у яких здебільшого об'єктивно і неупереджено проаналізовано та висвітлено чимало досліджуваних проблем.

Список використаних джерел

1. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури: Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Т. Тронько. – К.: Рідний край, 1994. – 108 с.
2. Тронько П. Т. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Т. Тронько. – К., 2001. – 49 с.
3. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття: Досвід, проблеми, перспективи: Монографія / П. Т. Тронько. – К.: Інститут історії України, 2000. – 271 с.
4. Історичне краєзнавство в Українській РСР / [П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін.; відп. ред. П. Т. Тронько]. – К.: Наукова думка, 1989. – 240 с.
5. Грабовецький В. В. Про роль державних органів у розвитку краєзнавства / В. В. Грабовецький, В. В. Калиниченко, Ш. С. Людкевський // Історичні джерела та їх використання – К., 1964. – Вип. 1. – С. 9–20.
6. Міпоков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні. 1917–1973 / О. Г. Міпоков – К.: Наукова думка, 1975. – 271, [28] с.
7. Краєзнавча діяльність бібліотек: метод. посіб. / [В. П. Кисельова, З. Х. Мусіна, С. І. Смілянець; наук. ред. Н. М. Кушнарченко]. – К.: М-во культури і мистецтв України, Держ. іст. б-ка України, 2002. – 208 с.
8. Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні / В. О. Горбик, Г. Г. Денисенко // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 133–144.
9. Ричков П. Західноукраїнські міста-фортеці XVI–XVIII століть / П. Ричков // Пам'ятки України. – 1990. – № 2. – С. 20–22.
10. Мащок О. Фортеці й замки України / О. Мащок // Пам'ятки України. – 1991. – № 2. – С. 56–60.
11. Петранівський В. З історії галицького туристичного краєзнавства (друга половина XVIII ст. – 1945 р.): розвиток мандрівництва / В. Петранівський, М. Рутинський // Історія української географії. – Вип. 12. – Тернопіль, 2005. – С. 20–26.
12. Аббасов А. Основні етапи розвитку вітчизняного краєзнавства / А. Аббасов // Український історичний журнал. – 1969. – № 12. – С. 115–121.
13. Прокопчук В. Періодизація історичного краєзнавства Правобережної України / В. Прокопчук // Київська старовина. – 2003. – № 3. – С. 159–164.
14. Буланій І. Т. Громадські музеї України: історія, досвід, проблеми / І. Т. Буланій, І. Г. Явтушенко – К.: Мистецтво, 1979. – 197 с.
15. Василенко А. С. Літопис слави народної: З історії становлення і розвитку народних музеїв України / А. С. Василенко. – К.: Наукова думка, 1974. – 190 с.
16. Василенко О. А. Літопис історії становлення і розвитку народних музеїв України / О. А. Василенко. – К., 1974. – 90 с.
17. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України / Г. А. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1989. – 304 с.
18. Данилюк А. З глини, дерева і соломи. Пам'ятники народної архітектури Західного Поділля / А. Данилюк. – Тернопіль, 2003. – 196 с.
19. Федорова Л. Д. Становлення й розвиток містознавчого музейництва в Україні в XIX – перших десятиріччях ХХ ст. / Л. Д. Федорова // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 72–83.
20. Куделко С. Історичне краєзнавство в контексті сучасних тенденцій розвитку науки та суспільства / С. Куделко, С. Посохов // Краєзнавство. – 1995. – № 1–4. – С. 13–15.
21. Верменич Я. В. Суб'єктивні межі й об'єктивні можливості історичного краєзнавства: деякі міркування щодо шляхів осмислення місцевої історії / Я. В. Верменич

// Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 129–144. 22. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія / В. С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1995. – 203 с. 23. Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту: монографія / В. С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2005. – 600 с. 24. Савчук О. В. Краєзнавчий рух в Україні (кінець 50-х – початок 90-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 "Історія України" / О. В. Савчук. – К., 1997. – 22 с. 25. Ярмошик І. І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях ХІХ– ХХ століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.06 "Історіографія, джерелознавство та допоміжні історичні дисципліни" / І. І. Ярмошик. – К., 1998. – 17 с. 26. Поставнича М. В. Розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в 50–90-х роках ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 "Історія України" / М. В. Поставнича – Харків, 2002. – 18 с. 27. Ігнатенко М. М. Розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 "Історія України" / М. М. Ігнатенко. – Харків, 2004. – 20 с. 28. Лавренюк В. Розвиток краєзнавства на Тернопільщині / В. Лавренюк // Наукові записки: збірник / Тернопільський обласний краєзнавчий музей. – Тернопіль: Джура, 1993. – С. 57–65. 29. Лавренюк В. Храм у дзеркалі ріки: нотатки музейчика / В. Лавренюк. – Тернопіль, 2000. – 349 [10] с. 30. Гайдукевич Я. Тернопільський обласний краєзнавчий музей: нарис-путівник / Я. Гайдукевич, В. Лавренюк. – Тернопіль, 1998. – 66 с. 31. Гайдукевич Я. М. Музеї Тернопільщини: путівник / Я. М. Гайдукевич, І. Я. Зелена, В. А. Лавренюк. – Львів: Каменяр, 1989. – 127 с. 32. Герета І. П. Етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі / І. П. Герета, О. С. Черемшинський. – Львів: Каменяр, 1991. – 95 с. 33. Чернихівський Г. Кременецький краєзнавчий музей. Путівник / Г. Чернихівський. – Кременець: ВАТ "Папірус", 2005. – 70, [16] с. 34. Костюк С. Реалії та перспективи музейництва Тернопілля / С. Костюк // Рада. – 2004. – № 5. – С. 57–58. 35. Моліцька Г. Бібліотеки Тернопільщини: конкурс дослідників / Г. Моліцька // Бібліотечна планета. – 2003. – № 4. – С. 39–40. 36. Примірна схема зведеної краєзнавчої картотеки: методичні поради / [упоряд. А. О. Ленчишин]. – Тернопіль, 1999. – 11 с. 37. Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів / [ред. – упоряд. Б. Мельничук, Б. Проник]. – Тернопіль, 1992. – 204 с. 38. Козова і околиці в спогадах емігрантів / [упоряд.-ред. Б. Мельничук, Б. Проник]. – Тернопіль, 1992. – 138 с. 39. Бережанщина в спогадах емігрантів / [упоряд.-ред. Н. Волинець, Б. Мельничук]. – Тернопіль: Кн.-журн. видавн. "Тернопіль", 1993. – 390 с. 40. Заліщицька земля в спогадах емігрантів / [упоряд.-ред. Б. Мельничук]. – Тернопіль, 1993. – 123 с. 41. Тербовлянщина в спогадах емігрантів / [упоряд.-ред. Б. Мельничук, Г. Миколаєнко, Г. Цубера]. – Тернопіль, 1993. – 293 с. 42. Журавлина книга: Тернопільська українська західна діаспора: словник імен. – Ч. I (А–І) / [упоряд. Б. Мельничук, Х. Мельничук, Н. Совінська]. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 242 с.

Галина Сеньковская

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР РАЗВИТИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО КРАЕВЕДЕНИЯ НА ТЕРНОПОЛЬЩИНЕ (СЕРЕДИНА 40-Х ГГ. ХХ – НАЧАЛО ХХІ В.)

В статье анализируется историография развития исторического краеведения на Тернопольщине в течении 40-х гг. ХХ – в начале ХХІ в. и определено состояние научной разработки данной проблемы в научной литературе.

Ключевые слова: историография, краеведческие исследования, литература, ученые, краеведы-любители.

Galyna Senkivska

HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF HISTORICAL STUDY IN THE TERNOPIL REGION (MID 40-IES. XX – BEGINNING OF XXI CENTURY.)

In the article is analyzed the historiography of historical study on Ternopil Region during 40's of the XX – on the beginning of XXI centuries and outlined the state of scientific research this subject in the scientific literature.

Key words: historiography, regional studies, literature, academics, amateur historians.